

סקירת ספרים חדשים

בעריכת עינת לביא

אחרי המבול: מנגנוני פיצוי באירועים רבי נפגעים בישראל / עינבל מימון-בלאו

המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי על שם הרי ומיכאל סאקר,
הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים והוצאת נבו, 2021.
268 עמודים

סוקרת: לילך לוריא'

בשנת 1954 אירעה תאונת התעופה האזרחית הראשונה בישראל. מטוס פייפר שהיה אמור להצניח איגרת בעצרת של מפא"י שהתקיימה בקיבוץ מעגן התרסק, וגרם למותם של 17 איש ולפציעתם של 27 (מימון-בלאו, 2021, 43). 43 שנים מאוחר יותר, בשנת 1997, במהלך טקס הפתיחה למכביה ה-15, התמוטט גשר שנבנה מעל הירקון, ורוב חברי נבחרת אוסטרליה וחלק מחברי משלחת אוסטרליה נפלו למי הירקון המזוהמים. באירוע נהרגו ארבעה מחברי המשלחת האוסטרלית, ונפצעו 69 (מימון-בלאו, 2021, 187). בשני המקרים עלתה שאלת הפיצוי הכספי: האם נפגעי אסון מעגן ונפגעי אסון המכביה זכאים לפיצוי כספי? אם כן – ממי? ואילו צעדים צריכים הנפגעים או משפחותיהם לנקוט כדי לזכות בפיצוי? האם כדי לקבל פיצוי כספי צריכים נפגעי אסונות רבי נפגעים להגיש תביעת נזיקין, או שמא יכולה להיות גם דרך אחרת?

ספרה החדש והמרתק של עינבל מימון-בלאו, **אחרי המבול: מנגנוני פיצוי באירועים רבי נפגעים בישראל**, חוקר לעומק את סוגיית מנגנוני הפיצוי באירועים רבי נפגעים בישראל. הספר מתמקד בארבעה מנגנוני פיצוי, אשר נוצרו בעקבות ארבעה אסונות: פיצוי נפגעי התרסקות המטוס במהלך העצרת בקיבוץ מעגן בשנת 1954 (הפרק השלישי בספר); פיצוי נפגעי הטיפול בגזזת שניתן בשנים 1948–1960 (הפרק הרביעי); פיצוי הנפגעים שנדבקו בנגיף האיידס בשל קבלת עירוי דם ומוצרי דם אחרים בשנים 1982–1987 (הפרק החמישי); ופיצוי הנפגעים בקריסת גשר המכביה

1 מרצה בכירה בחוג ללימודי עבודה באוניברסיטת תל-אביב. מחקריה עוסקים בדיני עבודה, יחסי עבודה ופנסיה ופרישה. ספרה, **דיני עבודה ורווחה במאה העשרים ואחת**, דן באופן שבו צריך להתאים את דיני העבודה והביטחון הסוציאלי לעולם התעסוקה הנוכחי. גילוי נאות: המחברת (ל"ל) מכירה את עינבל ומיודדת עימה מאז תקופת לימודיהן יחד לתואר שני.

בשנת 1997 (הפרק השישי). הספר מציג סקירה היסטורית, סוציולוגית ומשפטית מעמיקה בנוגע לכל אחד מהאסונות, תוך התבססות על אלפי מסמכים ארכיוניים. הספר מנתח את ההתרחשויות ההיסטוריות השונות ומראה כי מנגנוני הפיצוי השונים הותוו והתגבשו לא רק לאור הכרעות טכניות או משפטיות ניטרליות, אלא הושפעו מגורמים שונים: חברתיים, פוליטיים ותרבותיים. כך, נפגעים באסונות רבי נפגעים שונים קיבלו פיצויים שהיקפם שונה לחלוטין, גם במקרים שהנזק שנגרם להם היה זהה. בכך ספרה של ענבל מימון-בלאו הולך בעקבות מחקריהם של גיוני גל (2002) ושגית מור (2008), אשר חקרו את התפתחותן ההיסטורית של קצבאות שונות לאנשים עם מוגבלות בישראל, ועמדו על הגורמים להבדלים בין סכומי הקצבאות השונים שקיבלו קבוצות שונות של מבוטחים.

ליבת המחקר של הספר היא ניתוח מעמיק של מנגנוני הפיצוי אשר נוצרו בעקבות ארבעה אירועים רבי נפגעים בישראל. לצד זאת, הספר איננו מסתפק בסקירה הנרחבת של התפתחות המנגנונים השונים, אלא כולל – במסגרת הפרק המסכם – הצעה נורמטיבית להתמודדות עם אירועים רבי נפגעים עתידיים. מימון-בלאו מציעה להתוות מנגנון פיצוי אחיד וקבוע של המדינה לנפגעי פגיעות המוניות. כך, פרט שנפגע באירוע של פגיעה המונית ידע מראש איזה מסלול פיצוי קבוע לו, ולא יכתת רגליו בפענוח מנגנון הפיצוי שצריך לחול עליו שעה שהוא עסוק בטיפול בפגיעתו. מימון-בלאו מציעה בהקשר זה שתי אפשרויות: האחת, חקיקת חוק אחיד לנפגעי פגיעות המוניות אזרחיות – בדומה לנפגעי תאונות דרכים – אשר יתווה מנגנון פיצוי על בסיס אחריות ללא אשמה. האחרת, הסדר מדינתי-סוציאלי, בדומה למנגנון הביטוח הלאומי, אשר יסדיר את בחינת הפגיעה ואת הפיצוי לנפגע.

ההצעות הנורמטיביות המופיעות בספר חשובות באופן מיוחד לאור העובדה שאסונות רבי נפגעים אינם נחלת העבר. למעשה, לאחר תום המחקר רחב ההיקף שערכה מימון-בלאו, ואשר היה הבסיס לספרה, התרחשו שני אסונות נוספים, ואלה מעידים על חשיבותו של דיון מעמיק בגיבוש מנגנוני פיצוי אחידים ובהירים לאסונות רבי נפגעים. בליל ל"ג בעומר, 30 באפריל 2021, התקבצו 20,000 איש למעמד ההדלקה במתחם חסידות תולדות אהרון. באמצע הטקס החלו משתתפים רבים לצאת מהמתחם. בגשר היציאה נוצר דוחק רב, רבים החליקו, מה שהוביל למפולת אנושית ולמה שמכונה כעת "אסון הר מירון". באסון נספו 45 בני אדם ונפצעו 145. בד בבד, בשנתיים וחצי האחרונות התחוללה בישראל ובעולם מגפת הקורונה, אשר בשלה חלו אנשים רבים וחלקם אף מצאו את מותם. היו שנדבקו במחלה במסגרת עבודתם בשירות המדינה – דוגמת אנשי צוות רפואי וחינוכי.

מבין ההצעות הנורמטיביות המופיעות בספר בולטת בחסרונה הצעה נורמטיבית חלופית: הגדלת גובהן של קצבאות הנכות והשארית בישראל באופן ניכר, וכן שינוי של תנאי הזכאות לקצבאות, כך שכל מי שסובל מנכות דומה – ולא משנה מאיזו סיבה, אירוע רב נפגעים או מחלה מולדת – ייהנה מרמת חיים נאותה. כמובן, בהצעה שכזאת יש חסרונות רבים – בעיקר תקציביים – אך יש בה גם לא מעט יתרונות, משום שהיא פתרון אוניברסלי המקדם שוויון, מיצוי זכויות והיעדר תיוג שלילי (והשוו: דורון, 2014). הצעה שכזו לא תחליף את הצורך במנגנוני פיצוי לאירועים רבי נפגעים, אך בהחלט תצמצם ותרכך את הצורך בהם.

הספר פונה לכל מי שמתעניין במדיניות חברתית, בביטחון סוציאלי, בדיני נזיקין ובקשרים בין משפט, היסטוריה וחברה. הספר יעניין במיוחד את מי שמתעניין באסונות רבי נפגעים, ובאופן עיצובם של דיני הביטחון הסוציאלי ודיני הנזיקין. הספר מתאים הן לציבור החוקרים והסטודנטים הן לציבור העוסקים בקידום מדיניות חברתית בישראל: נציגי ממשל ונציגי ארגונים חוץ-ממשלתיים. לסיום, הספר צריך לעניין כל אחד ואחד מתושבי המדינה אשר עלולים להיקלע לאסונות רבי נפגעים, ורוצים להיות בטוחים כי המדינה תדאג להם בעת אסונם.

מקורות

גל, ג' (2002). עקרון הפיצוי במערכת הביטחון הסוציאלי לאנשים עם מוגבלות בישראל והשלכותיו. **עבודה, חברה ומשפט**, ט, 115–134.

דורון, א' (2014). הביטוח הלאומי במאבק על האוניברסליות. **ביטחון סוציאלי**, 93, 59–75.

מור, ש' (2008). לקראת רדיקליזציה של קצבת נכות כללית: דילמות של מאבק לשינוי חברתי. בתוך מ' אייזנשטדט וג' מונדלק (עורכים), **העצמה במשפט** (עמ' 91–157). אוניברסיטת תל-אביב ונבו.

מוגבלות שכלית התפתחותית: פיתוח שירותי הרווחה בישראל / מאיר הובב ודליה נסים

הוצאת הספרים של בית איזי שפירא. רענונה. 2022. 210 עמודים

סוקר: בנימין הזומי

בשנה זו אנו מציינים יובל שנים לעקרון הנורמליזציה אשר הגו וולף וולפנסברגר ובנט נירג'ה בסקנדינביה. במוקד עיקרון זה – שוויון קיומי לאנשים עם מוגבלות בקהילות מגוריהם, כך ששגרת חייהם תהיה קרובה ככל היותר לזו של הזרם המרכזי, ויתאפשרו להם בחירה והגדרה עצמית בסביבות שאינן מגבילות (Wolfensberger, 1972). לפני כעשור אשררה מדינת ישראל את אמנת האו"ם לזכויות אנשים עם מוגבלויות. אירועים אלה ואחרים, המשקפים תמורות בתהליכים חברתיים וביחסה של החברה לאנשים עם מוגבלות, השפיעו על מדיניות, על אופן מתן השירותים ועל העיצוב המכליל של הסביבה והמרחב החברתי.

1 המנהל האקדמי של בית איזי שפירא, ומנהל משאבי הידע של הארגון; בהכשרתו עובד סוציאלי קהילתי; בעבר ניחל תחנה לאבחון מוגבלות שכלית עבוד האגף לשירותי טיפול באדם עם מוגבלות שכלית; היה יועץ בכיר למנכ"ל משרד העבודה והרווחה.

הספר **מוגבלות שכלית התפתחותית: פיתוח שירותי הרווחה בישראל** הוא מסמך מקיף ומרתק המתאר את התפתחות השירותים עבור אנשים עם מוגבלות בישראל עוד טרם הקמת המדינה, מהעשור השלישי של המאה שעברה ועד ימינו-אנו. מחברי הספר מציינים שלוש מטרות מרכזיות לכתיבתו:

האחת – שימור ההיסטוריה הכתובה המתעדת את התפתחות השירותים עבור אנשים עם מוגבלות בישראל מטרום קום המדינה ועד ימינו, תוך תיאור כרונולוגי של סדר ההתרחשויות; השנייה – אפיון התמורות המרכזיות שהתחוללו בכל תקופה; והשלישית – התחקות אחר כוחות, אידאולוגיות ותמורות חברתיות, ובירור האופן שבו השפיעו על מאפייני השירותים ועל הדרך שבה הם ניתנים.

כותבי הספר נמנים עם מעצבי המדיניות והשירותים המתוארים בו. ד"ר חובב כיהן במשרד הרווחה בכמה תפקידים בכירים, ובהם מנהל האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית; ד"ר דליה נסים עבדה אף היא במשרד הרווחה כמנהלת תורת ההדרכה באגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית, וכמנהלת תחום תכנון מדיניות במשרד. תפקידיהם חשפו אותם למסמכים רבים ולידע עצום על עברם והתפתחותם של השירותים עבור אנשים עם מוגבלות שכלית בישראל, וכן לאישים, לגופים ולארגונים העוסקים בתחום. התפקידים שמילאו אפשרו להם גם להיות קשובים לצורכי השדה בתקופת כהונתם, לשלב כוחות עם שותפים נוספים – ארגוני הורים, אנשים עם מוגבלות שכלית וארגונים חברתיים – ולפתח ולהתאים להם מענים. גם לאחר סיום תפקידם הם ממשיכים להיות מעורבים ומעוררים בעשייה עם ועבור אנשים עם מוגבלות שכלית בישראל. מציאות זו אפשרה להם לאגד בספר גם שינויים ותמורות שחלו בשנים האחרונות, וכן להמליץ על מגמות לעתיד.

ספר זה דן אפוא בעבר ובהווה, ומחלק אותם לשבע תקופות. כל תקופה מייצגת תמורה מרכזית בהתפתחות השירותים, ומוקדש לה פרק בספר. ראשית התפתחותם של השירותים טרם הקמת מדינת ישראל מתוארת בקצרה במבוא, לפני תיאור התקופות המתועדות בספר:

התקופה הראשונה, 1948–1961: ראשית ההתארגנות של שירותי הסעד לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית. במוקד התקופה – קבלת האחריות לטיפול באנשים עם מוגבלות שכלית על ידי משרד הסעד, פיתוח מסגרות מוסדיות ותעסוקה מוגנת, וכינונה של עמותת ההורים **אקים**.

התקופה השנייה, 1962–1976: הקמת **השירות למפגר**. במוקד התקופה עומדים התפתחות השירות למפגר במשרד הסעד, ועיגון זכויות בחקיקה: "חוק הסעד לטיפול והשגחה באדם עם מוגבלות שכלית (תשכ"ט-1969)", ו"חוק הפיקוח על המעונות" (תשכ"ה-1965), וכן גיבוש מתווה לפעילות האגף באמצעות ועדות מומחים מהארץ ומחולל.

התקופה השלישית, 1985–1977: השירות למפגר הופך לאגף בכיר. במוקד התקופה – פיתוח מואץ של שירותים בקהילה; ביסוס הקשר עם הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית-התפתחותית;

פיתוח, אימוץ והתאמה של מודלים להתערבות, ברוח המתווה שגובש בסיומה של התקופה השנייה.

התקופה הרביעית, 1986–1994: התפתחות ועיצוב של תהליכי העבודה של המשרד. במוקד התקופה – שכלול מערך האבחון ופיתוח תוכניות אישיות.

התקופה החמישית, 1995–2005: תקופה שבמוקדה נורמליזציה ואינטגרציה-שילוב. התקופה התאפיינה בתרגום של ערכי ההשתלבות והשוויון למעשה, ובשיאה – "חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות" (1998) והשפעותיו על אופן מתן השירותים.

התקופה השישית (2006–2014): התמקצעות והפניית הפנים לעתיד, חזון ומימוש. זוהי תקופה רבת-תמורות, ובמוקדה איסור על השימוש במונח **פיגור שכלי** והמרת שמו של האגף ל"האגף לשירותי טיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית"; אשרור **אמנת האו"ם בדבר זכויות אנשים עם מוגבלות** והתחלת יישומה, וכן תהליך מואץ ומקיף של פיתוח ההון האנושי של נותני השירותים.

התקופה השביעית (2015–2020): תכנון, הקמה והפעלה של מינהל מוגבלויות. בתקופה זו התחוללה מהפכה של ממש בתרגום הערכים וההצהרות של אמנת האו"ם לפרקטיקה המשפרת את איכות חיים, ההגדרה העצמית וההשתלבות.

הפרק החותם את הספר (פרק 8) מנתח את התקופות ומנסה לזהות צירי התפתחות של השירותים השונים. "צירים" אלה הם מסלולים בתחום עשייה אשר השפיע על התפתחותם ואופיים של שירותים שונים ומגוונים לאורך התקופות שהספר דן בהן, למשל: שינויים ארגוניים בעבודת האגף והמינהל; אימוץ אידאולוגיות בין-לאומיות; פיתוח מואץ של שירותים בקהילה; פיתוח גישה מערכתית הרואה את האדם עם המוגבלות השכלית כמי שמצד אחד מושפע ממשפחתו ומקהילתו ומצד אחר משפיע על הווייתו; הפרטת שירותים ופיתוח שיתופי פעולה בין-מגזריים; תוכניות להשתלבותם של אנשים עם מוגבלות שכלית-התפתחותית באקדמיה.

כותבי הספר מעידים כי על אף היכרותם עם מהלכי ההתפתחות של שירותי הרווחה עבור אנשים עם מוגבלות בישראל, ולמרות מעורבותם בהם, הם חתרו לכתיבה אובייקטיבית הנשענת על מסמכים ותיאור העובדות. כלשונם: "בקריאת הספר יש לזכור שלכל כותב ספר היסטורי יש גם עדיפויות והדגשות אישיות וכן תובנות מהחומר שאיתו. המחברים, שהם חלק מהתפתחותיות אלו, ניסו להפחית ככל האפשר השפעות אלו, ככל שהיו ערים להן" (עמ' 23). מאחר שלחלק מהתמורות היו שותפים שאינם קובעי מדיניות, ובכללם אנשים עם מוגבלות שכלית – היה ראוי לכלול גם את מקומם וקולם של ארגוני הורים ואנשים עם מוגבלות שכלית-התפתחותית כמי שהיו כוח מניע לשינוי באיכות חייהם. כך למשל, זעקתם של ההורים בתקופת כהונתה של השרה אורה נמיר על אודות תור הממתינים להשתלבות במסגרות לדיוור תומך הביאה לפיתוח מואץ של מסגרות דיוור בקהילה, ולביטול תור הממתינים.

כמו כן, בתקופה השישית המתוארת בספר מציינים המחברים כי בדומה למגמות עולמיות, גם בישראל הומר השימוש במונח **פיגור שכלי** (mental retardation) במונח **מוגבלות שכלית-התפתחותית** (intellectual developmental disability), אך הם עושים זאת בלי להתייחס לקולם של אנשים עם מוגבלות ושל קבוצות הורים שהיוו כוח מניע נוסף וחשוב בתהליך זה. זאת ועוד, התרעתם של הורים בדבר הצורך בתוכניות מעבר בטרם ישתלבו ילדיהם בתעסוקה מוגנת היתה כוח מניע וחשוב בהתפתחותן של תוכניות לשירות לאומי של אנשים עם מוגבלות שכלית, שירות צבאי והשתלבות בתוכניות מותאמות באקדמיה, בשיתוף עם עמותות אוניברסיטאות ומכללות. נקודה זו אינה רק ערכית. שירותים מתפתחים, במקרים רבים, דווקא במקומות שבהם בעלי עניין בשדה מתריעים על הצורך בהם, ומשום כך ראוי היה לחדד זיקה זו.

לסיכום, הספר הוא מסמך רב-ערך עבור קובעי מדיניות המבקשים להתחקות אחר המניעים להתפתחותם של מדיניות ושירותים עבור אנשים עם מוגבלות שכלית, ללמוד מהצלחות ומאתגרים בעיצוב מדיניות וביישומה, ולהפיק מהם לקחים. נראה כי גם סטודנטים, אנשי אקדמיה ואנשי מקצוע המעוניינים להעמיק את ידיעותיהם ומחקריהם על אודות הזיקה שבין ערכים לבין התפתחות שירותים עבור אנשים עם מוגבלות שכלית בפרספקטיבה היסטורית, ימצאו בספר יסודי זה מידע עצום ועניין רב.

מקורות

Wolfensberger, W. (1972). *The principle of normalization in human services*. National Institute on Mental Retardation.

תקווה רדיקלית: פרקטיקה מודעת-עוני בעבודה סוציאלית / מיכל קרומר-נבו

פרדס. חיפה. 2020. 327 עמודים

סוקר: יובל סער-הימן¹

הספר – שגרסתו האנגלית זכתה בפרס האגודה האמריקאית למחקר בעבודה סוציאלית – מבוסס על שלושים שנות עבודה אקדמית ועשייה חברתית שבהן פיתחה המחברת, פרופ' מיכל

1 המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. לקח חלק פעיל בפיתוח ובהטמעת של הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת-עוני במחלקות לשירותים חברתיים.

קרומר-נבו, את הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת-עונוי.¹ הפרדיגמה היא מסגרת תאורטית, אתית ופרקטית לעבודה סוציאלית עם משפחות החיות בעוני, ומשלבת תאוריות סוציולוגיות ביקורתיות, גישות של פסיכולוגיה התייחסותית ועבודה סוציאלית ביקורתית. הנחות היסוד שהפרדיגמה מבוססת עליהן הן אלה: עוני הוא הפרה של זכויות חברתיות; יחסי הקרבה בין עובדות סוציאליות לבין משתמשות שירותים הם הזירה המרכזית ליצירת ידע; תפקידן של עובדות סוציאליות הוא להתייבב לצד המשתמשות בשירותים במאבקן בעוני. עקרונות הפרקטיקה הנגזרים מהנחות היסוד האלה כוללים שילוב של עבודה מבוססת-יחסים – השמה דגש על עולמו הפנימי של האדם, ושל עבודה מבוססת צדק חברתי וזכויות – השמה דגש על מציאות החיים החיצונית של האדם, תוך כדי בחינה מתמדת של הקשרים בין היחיד לחברה ובין האישי לפוליטי.

מכיוון שהפרדיגמה העומדת בבסיס הספר היתה ועודנה בסיס לשינויי מדיניות משמעותיים, סקירה של הספר מחייבת הצגה קצרה של התפתחות הגישה מחוץ לכותלי האקדמיה ושל הטמעתה בשירותי הרווחה בישראל. הפרדיגמה יושמה לראשונה בתוכנית להכשרת סטודנטיות במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון. בשנת 2014, בעקבות הצלחת מודל העבודה של התוכנית, ופיתוח שותפות עם נשות המקצוע במשרד הרווחה והביטחון החברתי, אימץ המשרד את הפרדיגמה כבסיס המקצועי לפרקטיקה בתוכניות שונות הפועלות במחלקות לשירותים חברתיים (מש"חים). היישום החל בתוכנית אחת לעבודה עם משפחות צעירות בעוני, וכיום חמש תוכניות, המשרתות אלפי משפחות, עובדות לאור העקרונות של עבודה סוציאלית מודעת-עונוי. הגדולה שבהן היא תוכנית **נושמים לרווחה**, הפועלת ביותר מתשעים רשויות מקומיות (קרומר-נבו ואח', 2019).

יצאתה של הפרדיגמה מגבולות האקדמיה והשפעתה על המציאות משקפות בצורה הטובה ביותר את הקשר ההדדי, העובר כחוט השני בספר, בין רעיונות תאורטיים וכתובה אקדמית לבין שינויי מדיניות ופרקטיקה יום-יומית של עובדות סוציאליות. למעשה, הספר עוסק באופן שבו תאוריות ביקורתיות באות לידי ביטוי ביחסים בין-אישיים וחברתיים, והפרדיגמה מוצעת כעדשה אנליטית ותודעתית שדרכה אפשר לתרגם מושגים מופשטים דוגמת צדק חברתי, יחסי כוח והכרה למציאות החיים של אנשים החיים בעוני, של עובדות סוציאליות, ובמיוחד של היחסים ביניהם. ואכן, הספר רווי דוגמאות חיות מתהליכי ההטמעה של הפרדיגמה במש"חים וממציאות העבודה המורכבת והמאתגרת של עובדות סוציאליות.

המבוא והפרק הראשון של הספר פורסים את הרקע לפיתוחה של הפרדיגמה ומתארים את הנחות היסוד התאורטיות האתיות והפרקטיות שלה. לאחר הצגתן מופיעים ארבעת שערי הספר, שכל אחד מהם משקף רכיב מרכזי אחר בפרדיגמה: טרנספורמציה, הכרה, זכויות ועמידה לצד.

1 גילוי נאות: עבודת הדוקטורט שלי, העוסקת ביישום של עבודה סוציאלית מודעת-עונוי במערכת הגנת הילד, נכתבה בהנחיית פרופ' מיכל קרומר-נבו.

השער הראשון – **טרנספורמציה** – מתמקד בתודעה ביקורתית, ומבוסס על ההנחה ולפיה אימוץ ויישום של פרדיגמה מודעת-עוני דורש מיחידים (ומהחברה) לעבור תהליך טרנספורמטיבי של פירוק והבניה מחדש של הנחות יסוד ותפיסות ערכיות. הפרקים בשער זה מפרקים את האופן שבו עובדות סוציאליות מדברות, כותבות ומלמדות על ועם אנשים החיים בעוני. כך למשל, אחד הפרקים דן בכתיבת סיפור התערבות ביקורתי, ומציג את הפוטנציאל הדכאני הטמון בכתיבה של עובדות סוציאליות על משפחות. הפרק מבוסס על טקסט שכתבה עובדת סוציאלית על משפחה שעבדה עימה לצורך התייעצות בהדרכה קבוצתית, ומציג שלוש גרסאות של סיפור ההתערבות: הראשונה – של העובדת; השנייה – של העובדת לאחר ההדרכה הקבוצתית; והשלישית – של המחברת. הצגת הגרסאות השונות חושפת את הקוראת לתהליך הטרנספורמטיבי הכרוך בכתיבה ביקורתית, ולאופן שבו שימוש ביקורתי בשפה מאפשר להתנגד לתהליכי האחרה. הפרק הרביעי בשער זה שונה משלושת הפרקים הראשונים בכך שהוא אינו ממוקד בעבודה סוציאלית, אלא מתאר תפיסות חברתיות רחבות יותר בנוגע לעוני ואנשים החיים בעוני. בפרק זה, שכותרתו "כל מה שרציתי לדעת על עוני ולא העזתי לשאול: על עוני ועבודה סוציאלית מודעת-עוני", מופיעות עשר שאלות נפוצות על עוני. השאלות הללו משקפות תפיסות חברתיות שמרניות, ואילו התשובות שהפרק מציע להן הן מודעות-עוני. סוגיה שאינה עולה בשער במישרין היא היכולת של הפרדיגמה לקדם ולייצר שינוי מבני לא רק בשירותי הרווחה, אלא גם בחלוקת המשאבים ובמדיניות החברתית הרחבה לצמצום עוני.

שני השערים הבאים – הכרה וזכויות – עניינם שתי הרגליים שעליהן עומדת פרקטיקה מודעת-עוני: פוליטיקה של הכרה וייצוג, ופוליטיקה של חלוקה מחדש.

הכרה מוצגת כמושג מארגן להבנת עולמן הסובייקטיבי של משתמשות שירותים בתהליכים טיפוליים. השער מתאר את האופן שבו הכרה באה לידי ביטוי בעבודה עם אנשים החיים בעוני, באמצעות שילוב של הכתיבה הפסיכואנליטית על המושג (לדוגמה, Benjamin, 1988) לבין הכתיבה הסוציולוגית על המושג (לדוגמה, Fraser, 1995). הפרק הראשון בשער זה מציע לקוראת לחשוב מחדש על ההבניה של מושג הטיפול במקצוע העבודה הסוציאלית. בניגוד לתפיסה הרווחת, המגדירה התערבות כטיפולית על בסיס הסטינג שבו היא מתרחשת או התוכן העולה בה, קרומר-נבו גורסת שמה שהופך התערבויות של עובדות סוציאליות לטיפוליות הוא היכולת שלהן ליצור יחסים של הכרה עם האנשים שהן עובדות עימם. שלושת הפרקים הנותרים בשער זה מתמקדים בשלוש זירות שבהן עובדות סוציאליות מתקשות פעמים רבות לזהות את הסובייקטיביות של משתמשי שירותים ולהכיר בה בתוך ההקשר של עוני: הכרה בידע של אנשים החיים בעוני, הכרה בכאב הרגשי הכרוך בעוני, והכרה במאבק האקטיבי של משתמשי שירותים בעוניים, מה שקרומר-נבו מכנה "תנועות קטנות של התנגדות" (קרומר-נבו, 2020, עמ' 173).

הפרק השלישי – **זכויות** – מוקדש לאופן שבו פוליטיקה של חלוקה מחדש באה לידי ביטוי בעבודתן הפרטנית של עובדות סוציאליות. בפרק זה טוענת קרומר-נבו כי בניגוד לפרימית הצרכים של מאסלו, המייצרת היררכיה בין צרכים חומריים לבין צרכים רגשיים, עבודה סוציאלית מודעת-עוני תופסת את הקשר בין שני סוגי הצרכים האלה כקשר בלתי נפרד של השפעה הדדית. במוקד השער עומדת ההנחה שבהקשר של עוני ודיכוי חברתי אין די בהתמקדות

בעולמן הפנימי של משתמשות שירותים, וכי על עובדות סוציאליות לגלות מחויבות לפרקטיקה מבוססת זכויות המתמקדת בשינוי המציאות האישית והחברתית של האנשים שהן עובדות עימם. ארבעת פרקי השער הזה מעמיקים בשתי פרקטיקות המיושמות כיום בהצלחה ברבות מהמשיחים בישראל: מיצוי זכויות וסיוע חומרי. שתי הפרקטיקות האלה, שלא ננקטו בשיטתיות לפני הטמעת הפרדיגמה, הן דוגמה לשינויי המדיניות העמוקים שמהלך הטמעתה של הפרדיגמה הצליח לייצר: הקריאה לעבודה מבוססת זכויות הובילה לפיתוח תפקיד של עו"ס מיצוי זכויות, וההכרה בחשיבות שיש לסיוע החומרי בתהליך הטיפול הובילה ליצירת סלי מענים גמישים לעבודה עם משפחות.

השער האחרון, **התייצבות לצד**, מתעמת עם כמה מסוגיות היסוד של מקצוע העבודה הסוציאלית: מהו תפקידן של עובדות סוציאליות? למי המחויבות האתית שלהן צריכה להיות נתונה – לתפקידן כנציגות הממסד או לתפקידן כסוכנות של שינוי חברתי? ובעיקר, האם ואיך הן יכולות "לעמוד לצד" משתמשות שירותים במאבקן בעוני ובדיכוי? פרקי השער מבוססים על ארבעה תיאורי התערבות, וחושפים את הקורא. ת לאופן שבו שאלות אלו באות לידי בפרקטיקה של עובדות סוציאליות בזירות שונות. כך למשל, פרק אחד מתאר את המתח הכרוך בהתייצבות לצד משתמשות שירותים כאשר הגורם שמולו יש להתייצב הוא אותו הממסד שהעובדת מחויבת אליו. פרק אחר מתאר בפרוטרוט (ובכאב) את הקושי הכרוך בשמירה על עמדה של התייצבות לצד משפחות כאשר הילדים נמצאים במצבי סיכון.

לפני סיום, חשוב לציין את סוגת הכתיבה של הספר ואת האופן שבו קרומר-נבו מבקשת "לשוחח" עם הקורא. הספר, שרובו כתוב בגוף ראשון, משלב כמה סגנונות כתיבה: סיפורים אישיים, חקרי מקרה מהפרקטיקה, כתיבה תאורטית וטקסטים פרפורמטיביים. סגנון הכתיבה האישי והקרוב, לצד התנועה בין הסגנונות, מייצרים ביחד חוויה של דיאלוג. קרומר-נבו שואלת את הקורא. ת שאלות, מבקשת ממנו. ה לחשוב, ולעיתים אפילו לפעול. בכך היא מעבירה מסר ולפיו שינוי, בין אישי בין חברתי, אינו יכול להתרחש ללא תהליכים דיאלוגיים והתייחסותיים. אך יותר מכך, היא מזמינה את הקוראים לעבור איתה מסע טרנספורמטיבי. אלו שיענו להזמנה ימצאו בספר גם מקור לתקווה רדיקלית; כזו המבוססת על ראיית המבנים שיוצרים חוסר צדק חברתי, אך גם על היכולת לדמיין עולם צודק יותר, ולפעול למענו.

מקורות

קרומר-נבו, מ', מאיר, א' ווייסברג-נקש, נ' (2019). עבודה סוציאלית מודעת-עוני: הנהגת הפרדיגמה במחלקות לשירותים חברתיים בשנים 2014–2018. **ביטחון סוציאלי**, 106, 38–9.

Benjamin, J. (1998). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Pantheon Books.

Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a "post-socialist" age. *New Left Review*, 212(I), 68–93.

מגוונים את מגדל השן: דור ראשון להשכלה – כותבים / מוטי גיגי, סיגל נגר-רון, תמי רזי פרדס. חיפה. 2022. 302 עמודים

סוקר: מני מלכה'

יש תמימות דעים כי השכלה גבוהה משמשת משאב מרכזי במסלולי הניעות בחברה הישראלית, כי מתנהלת תחרות על משאב זה, וכי התחרות מגולמת באי שוויון שמקורו בנקודות פתיחה שונות בין יחידים מקבוצות חברתיות-תרבותיות שונות. אולם על אף ההלימה הברורה בין ההשתייכות לדור ראשון להשכלה גבוהה לבין נקודת פתיחה נמוכה במסלול התחרות על ההשכלה הגבוהה כמשאב, המחברים טוענים כי סוגיה זו לא זכתה לטיפול מעמיק בשדה המחקר האקדמי בישראל, ומכאן חשיבותו של הספר.

הספר מאגד סיפורים אישיים של 44 אקדמאיות ואקדמאים שהם דור ראשון להשכלה גבוהה. אף שהנגישות להשכלה גבוהה מזוהה עם חסמים העומדים בפני קבוצות מיעוט וקבוצות שוליים בחברה הישראלית, מחברי הספר עמדו בכבוד במבחן הגיוון, ויצרו באמצעותו מרחב מכיל הפתוח עבור אקדמאים ממוקומים חברתיים-תרבותיים שונים בחברה הישראלית. עם זאת, אין זה מפתיע לגלות שלכותבים מקבוצות חברתיות-תרבותיות המזוהות עם קבוצות מיעוט שאינן מההגמוניה יש ייצוג יתר באסופה.

ייחודיותה וחשיבותה של האסופה הן בשתי נקודות מבט משלימות שהיא מבוססת עליהן. על פי נקודת המבט הראשונה, האסופה היא יצירה ספרותית המנגישה בפני הקוראים באופן בלתי אמצעי טקסטים מעשה ידי אומן, המאפשרים לכותבים להשמיע את הסיפור האישי שלהם. סיפורים אלה מוצגים בששת השערים של האסופה, שהכתרות שלהם מספקות מסגרת מארגנת לניתוח ולפירוק ראשוני, הממקם את הדור הראשון להשכלה הגבוהה כקטגוריה סוציולוגית בתוך המרחב החברתי-תרבותי הישראלי.

השער הראשון מאפשר לקוראים לעמוד על אופיה הלימינלי והמתעתע של קטגוריה זו. הדבר בא לידי ביטוי בסיפורו המרתק של מתי שמואלוף (עמ' 40–46), המלמד כי ההשתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה היא סיפור אחד, אך הידיעה וההבנה באיזה תחום דעת לבחור היא סיפור אחר לגמרי; סיפור המבאר את הקשיים והלבטים של סטודנטים שהם הראשונים במשפחתם

1 המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון. חבר בקבוצת המחקר "גוונים באקדמיה". במסגרת ההשתתפות בקבוצת המחקר העביר בשנים 2020–2022 הקורס "photovoice" כשיטת התערבות משתפת בעבודה סוציאלית" שעסק בנושא גוונים במרחב האקדמי, והופקו שתי תערוכות:

<https://mennymalkaphotovoi.wixsite.com>

העומדים בשערי הכניסה של האקדמיה, והם חסרי ידע מוקדם והון חברתי-תרבותי נדרש. אז איך יודעים?

השער השני מתמקד במשפחה, ובאופן שבו תחושות הגאווה והסיפוק של ההורים הן חלק מהמסע הרגשי של הדור הראשון להשכלה הגבוהה.

בשער השלישי מובאים טקסטים המצביעים על אופיה המתעתע של הנגישות (לכאורה) של מערכת ההשכלה הגבוהה. רותם כהן-כחלון מבקרת באומץ רב את הטענה ולפיה "מי שרק רוצה מצליח". התייחסותה אל בני הדור השלישי באקדמיה, אלו שצעדו במסלול האקדמי המובטח "בקלילות בשאננות כי זה שלהם" (עמ' 134), ממחישה את תחושת הזרות שהיא מנת חלקם של מי שהם דור ראשון להשכלה הגבוהה.

השער הרביעי עניינו גבולות החלום: האופן שבו בני האדם לומדים לחלום את עתידם ולהטמיע בתוכם את ההשתלבות בהשכלה הגבוהה. חיבורו של פאמי אבו אלקיעאן (עמ' 228–232) ממחיש, מנקודת מבט של קבוצת מיעוט, את האופן שבו החלום של ההורים לחוש חלק מהחברה הישראלית נשזר ברצון ובהחלטה להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה.

השער החמישי עוסק במסגרות תומכות, ובו מראה אדנה זאווד (עמ' 211–216) כיצד בתוך המרחב האקדמי הופכת ההשתייכות לקהילה – על בסיס אתני או מקצועי – למשאב ולמרחב של התבוננות וחשיבה ביקורתית, הרלוונטיות להבנה חברתית של קשיי הדור הראשון.

השער השישי והאחרון מציע טקסטים העוסקים במהותם בניסיון לשנות את המציאות הקיימת.

נקודת המבט השנייה ממקמת את האסופה בתוך הקשר, ובכך עושה אותה למסמך מדיניות. המבוא, הכתוב נהדר, מספק לקוראים זווית ראייה מעניינת, הקשרית, תאורטית ומעשית גם יחד, המאפשרת לחבר בין הסיפורים השונים. המעבר שבין הסיפור של האני לסיפור של האנחנו (Ganz, 2009) יוצר פתח להבנה שאין מדובר באוסף של יחידים, אלא בקהילה בעלת פוטנציאל לפעולה. לצד הסבר תאורטי והמשגה רלוונטית של המושג **דור ראשון להשכלה גבוהה**, הכותבים מתארים את חבלי הלידה של אסופה זו, הממוקמים בתהליך יזמי וחלוצי שהתבצע במסגרת הפרויקט החברתי **תקווה חדשה**, והקמת קבוצת הלמידה והמעשה **גוונים באקדמיה** במכללה האקדמית ספיר. זוהי דוגמה נהדרת לסוציולוגיה שאיננה מסתפקת ברובד התאורטי והפילוסופי של כתיבה ביקורתית, אלא מתרגמת אותה לפעולה הלכה ומעשה, למהלך המאפשר לבחון מחדש את העדשות התאורטיות שדרכן נעשית קריאה של המציאות האמפירית-חברתית. מהלך זה מאפשר לקוראים להבין היטב שהאסופה איננה (רק) תצרף של טקסטים אומנותיים מרתקים, אלא (גם) מסמך המהווה פלטפורמה לעיצוב ושינוי מדיניות.

האסופה, מעצם כתיבתה והכנתה כחלק מפרויקט גוונים באקדמיה, משמשת מודל להטמעה במוסדות האקדמיים השונים. עורכי האסופה ממחישים אפוא כיצד אפשר, בתהליך ממוסד, לעשות שימוש נכון במשאבים ובתשתיות שמספקת מערכת ההשכלה הגבוהה, כדרך לבקר אותה. בכך הם מדגימים יישום של תהליך שינוי הנבנה מלמטה.

אפשר לראות באסופה מסמך מדיניות בדיוק בנקודה שבה היבטים שונים של חוויית הכותבים מספקים הזדמנות לחשוב, להבין ולתכנן מענים שונים עבור אלו המשתלבים לראשונה באבולוציה המשפחתית, הבין-דורית, בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה. הטקסטים השונים מלמדים ומוכיחים כי בתוך מרחב שהוא תחרותי, נקודת הפתיחה של הדור הראשון היא נמוכה יותר, ואינה שווה לזו של אחרים. אין כמו סיפורים שמופיעות בהם דמויות עגולות כדי לבסס הכרה באי שוויון שכזה, ואת הצורך בהתוויה של מדיניות שתאפשר לסטודנטים ולאנשי אקדמיה שהם דור ראשון לחלוק חוויות שונות ולהבין שתחושות דוגמת זרות, חוסר ביטחון ואי אמונה ביכולת אינן ביטוי ייחודי של עולמם הפסיכולוגי, אלא תוצר של מציאות חברתית. מציאות זו מאופיינת באי שוויון, בפערים בהון התרבותי שמותאם לאקדמיה, ולעיתים בהיעדר ההון החברתי (רשתות חברתיות) הנדרש כדי להתקדם.

המשמעות הפרקטית של אסופה זו היא בתרגומה ליצירת מרחבים נוספים דוגמת אלו של גוונים באקדמיה ושל תקווה ישראלית. במרחבים שכאלה הטקסטים השונים עשויים לשמש את המשתתפים ליצירת דיון ביקורתי, אשר במהותו שואל שאלות על המציאות הקיימת, ואינו מוכן לראותה כגזירה משמיים.

הפוטנציאל של האסופה כמסמך מדיניות טמון גם בהצטלבות שבין הקטגוריה של דור ראשון להשכלה גבוהה, לבין קטגוריה אתנית-מעמדית-גיאוגרפית-מגדרית, הצטלבות המשמשת הצדקה לקיומם של פרויקטים דוגמת גוונים באקדמיה, שממנו צמחה אסופה זו. בשיח האקדמי בדבר ניהול של שונות בארגונים שונים, ובהם מוסדות ההשכלה הגבוהה, אפשר למקם את האסופה תחת **פרדיגמת הלמידה והאפקטיביות** (Thomas & Ely, 1996). פרדיגמה זו מוצגת בספרות על ניהול שונות כחלופה לשתי פרדיגמות: האחת – **פרדיגמת ההוגנות והאפליה**, החותרת לראות ארגונים כשוויוניים ופתוחים בפני כולם, ללא הבדלי דת, גזע ומין, ומתאפיינת בעיוורון כלפי יחסי כוח וקשיים שמקורם בשוני; האחרת – **פרדיגמת הנגישות והלגיטימציה**, החותרת להעסיק בארגון עובדים שהם מומחים לקבוצתם התרבותית, הנחשבת לשונה, ומספקים את הידע הנדרש על אודותיה. להבדיל משתי הפרדיגמות הללו, פרדיגמת הלמידה והאפקטיביות רואה עובדים המגיעים מקבוצות שוליים כמי שמחזיקים בידע רחב יותר על החברה בכללותה, ידע העשוי לשמש בסיס לשינוי בתפיסת הארגון ובדרך פעולתו ולתרום ליעילותו ולאפקטיביות שלו (Ely & Thomas, 2020). במובן זה, תהא זו טעות לחשוב שהאסופה מספרת רק את הסיפור של חברי וחברות הדור הראשון להשכלה גבוהה, ונכון לראותה כמסמך המציע התבוננות בחברה הישראלית בכללותה וניתוח שלה.

נראה כי לצד בחירתם של העורכים להציג את הטקסטים השונים במסגרת של ניתוח ראשוני וכללי של ששת השערים, מתבקש מהלך נוסף, שבו ייעשו ניתוח שיטתי וניתוח פרשני של הטקסטים בהתבסס על מסגרות תאורטיות שונות, וכל זאת כדי להשלים את הנוסח הנוכחי ולעגן את האסופה כמסמך מדעי.

מקורות

- Ely, R. J., & Thomas, D. A. (2020). Getting serious about diversity: Enough already with the business case. *Harvard Business Review*, 98(6), 114–122.
- Ganz, M. (2009). Why stories matter: The art and craft of social change. *Sojourners Magazine*, 38(3).
- Thomas, D. A., & Ely, R. J. (1996). Making differences matter: A new paradigm for managing diversity. *Harvard Business Review*, 74(5), 79–91.

Radical hope: Poverty aware practice for social work / Michal Krumer-Nevo

Policy press. 2020. 263 pages.

סוקר: נדב פרץ וייסודובסקי¹

נדמה שאין צורך להציג את הפרדיגמה מודעת-העוני בעבודה סוציאלית, לפחות לאלו מבינינו העוסקות בתחום העוני. פרדיגמה זו, מבית מדרשה של מיכל קרומר-נבו, תפסה בעשור האחרון מקום של כבוד בזרם המרכזי של השיח על אודות העוני בישראל ובעולם, הן במישור המחקר הן בפרקטיקה. גם בכתב עת זה כבר הוקדש גיליון מיוחד (מסי' 106) לפרדיגמה. ספרה החדש של קרומר-נבו הוא צעד חשוב בביסוסה ובהרחבתה של הפרדיגמה.

הספר הוא אסופה של טקסטים, חלקם ראו אור בעבר וחלקם חדשים. עם זאת, ובניגוד לספרים רבים הנכתבים בסגנון זה, השילוב של טקסטים ממגוון מקורות אינו פוגע באחידות של הספר או בטיעון המרכזי שלו. הספר מחולק להקדמה, המציגה את היסודות התאורטיים של הפרדיגמה, ולארבעה שערים: Transformation (טרנספורמציה), Recognition (הכרה), Rights (זכויות), ו-Solidarity (עמידה לצד).

השער הראשון, Transformation, דן באימוץ גישה ביקורתית כלפי עוני מצד חוקרים ואנשי מקצוע, והוא מהווה מעין מבוא לגישה הביקורתית בשערים הבאים. העיסוק בגישה הביקורתית נוגע לדיבור על עוני, לכתובת דוח סוציאלי על עוני ולהוראת עוני, ואופיו המבואי מודגש בפרק האחרון שבו: שאלות נפוצות על הפרדיגמה מודעת-העוני.

השער השני, Recognition, מתמקד בהכרה: הכרה במישורים הסימבוליים והרגשיים של תופעת העוני, ובפרט בתפקיד של מישורים אלו בעבודה עם אנשים החיים בעוני. שער זה מתבסס על אחד העקרונות המרכזיים של הפרדיגמה מודעת-העוני – התערבות מבוססת יחסים. הוא מייצר ביסוס תאורטי לעיקרון זה באמצעות חיבור לעקרון ההכרה ולתפקידו בגישות עכשוויות לטיפול (Fraser, 1995), ומדגים את היישום שלו דרך הכרה בצרכים, הכרה בכאב והכרה בהתנגדות.

השער השלישי, Rights, מתמקד בעיקרון מרכזי נוסף של הפרדיגמה מודעת-העוני – עבודה מבוססת-זכויות, ובכך הוא מסיט את הזרקור להיבטים החיצוניים והחומריים של תופעת העוני. השער מציג שתי פרקטיקות המיועדות להשפיע על היבטים אלו – סיוע חומרי ומיצוי זכויות – ומקשר בין הרמה התאורטית-פרדיגמטית לבין היישום שלהן "בשטח". בהערת אגב אציין שלצד שתי פרקטיקות אלו, חסרה לי בשער זה התייחסות לשילוב בשוק התעסוקה – פרקטיקה שנחשבת מרכזית במאבק בהיבטים החומריים של העוני, בפרט במסגרת הפרדיגמה (ראו למשל קרומר-נבו ואח', 2019), אך שילובה במסגרת מודעת-עוני מעורר קשיים תאורטיים ופרקטיים. ככזו, הופתעתי מהיעדר התייחסות אליה.

השער הרביעי – Solidarity – עניינו עקרון השותפות, גם הוא עיקרון יסוד בפרדיגמה. שער זה מתמקד במערכות היחסים בין עובדות סוציאליות לבין אנשים החיים בעוני, וסוקר הן את המרכזיות של עקרון השותפות בפרדיגמה, הן את הקשיים העולים מיישומו בהקשרים פרקטיים שונים.

הספר מורכב, כאמור, מאסופה של טקסטים שחלקם ראו אור בעבר, ובהם כאלה המוכרים למי שעוסקים בתחום. גם אופיים של הפרקים מגוון: חלקם תאורטיים, חלקם מציגים תיאורי מקרה פרקטיים, ואחרים הם תמלול של הרצאה או של פאנל. הרכב זה, שהיה עלול ליצור חוסר אחידות וחוסר בהירות, הופך לחוזקה משמעותית של הספר. סדר הפרקים וההקדמות בכל שער מצליחים לייצר מסגרת נרטיבית שסוגי הכתיבה השונים משתלבים בתוכה בצורה מעשירה, מעניינת ומרחיבת דעת.

ברמת התוכן, הספר מעלה תרומה חשובה לביסוסה של הפרדיגמה מודעת-העוני כמסגרת תאורטית משמעותית להבנת מציאות חייהם של אנשים בעוני, ושל יחסי הגומלין שלהם עם עובדות סוציאליות. הספר מציג את הפרדיגמה בצורה מקיפה ומלאה, ומאפשר מבט רחב על עקרונותיה ועל החיבור ביניהם לבין המישור הפרקטי בעבודה סוציאלית.

בהמשך לכך, תרומה משמעותית נוספת שמצאתי בספר היה החיבור שלו למסגרות תאורטיות רחבות יותר, ובפרט לגישתה של ננסי פרייזר (Fraser, 1995; Fraser & Honeth, 2002; Fraser & Jaeggi, 2018). פרייזר מציגה טופולוגיה של מאבקים פרוגרסיביים בסוף המאה ה-20 ובתחילת המאה ה-21, בין אלו המתמקדים בהכרה לבין אלו המתמקדים בחלוקה, ומסבירה מדוע לא זו בלבד שאין סתירה בין חלוקה לבין הכרה, אלא שמאבקים נדרשים לשלב בין שני ההיבטים הללו. קרומר-נבו מחברת את הפרדיגמה מודעת-העוני לדיון תאורטי זה, ומראה מדוע המאבק בעוני – הנתפס באופן מסורתי כמאבק ששייך למישור החלוקה-מחדש – צריך להיתפס

כמאבק הן במישור החלוקה הן במישור ההכרה, וכיצד הפרדיגמה מודעת-העוני מגשימה מטרה זו ומשלבת בין שני המישורים.

עם זאת, נקודה זו – שהיא, לטעמי, חוזקה משמעותית של הספר – מובילה אותי לנקודה המרכזית בספר – ובפרדיגמה – שנותרת ללא מענה ודורשת פיתוח נוסף. מחד גיסא, הייחוד והיתרון המשמעותי של הפרדיגמה מודעת-העוני הם בחיבור המובנה והחזק בין ההבנה התאורטית של תופעת העוני לבין הפרקטיקות של עובדות סוציאליות בשדה. מאידך גיסא, ברמה התאורטית הפרדיגמה מודעת-העוני מדגישה את ההיבטים המבניים והחברתיים של תופעת העוני, ואת הצורך להיאבק בהם כחלק הכרחי מהמאבק בעוני, אך הדיון ביישום של תובנה תאורטית זו בפרקטיקה של עובדות סוציאליות בשדה הוא מוגבל.

למעט התחום הממוקד של מיצוי זכויות, הספר אינו עוסק בכמה שאלות חשובות: כיצד פרקטיקה מודעת-עוני מבקשת לשנות את המבנה הכלכלי-חברתי הגורם לעוני? כיצד פרקטיקה פרטנית מודעת-עוני צפויה להוביל לשינוי במערכי העומק העומדים בבסיס חוסר השוויון הקיצוני הקיים בחברה הישראלית (ובחברות מערביות אחרות), ומוביל בתורו למחסור חומרי ולעוני? או, בניסוח אחר, כיצד משתלבת פרקטיקה של מדיניות בפרדיגמה מודעת-העוני? ניכר כי קרומר-נבו מודעת לחשיבותה של שאלה זו, והיא אף מתייחסת להיעדרה של פרקטיקה של מדיניות כחיסרון ביישום של הפרדיגמה מודעת-העוני (עמ' 7). עם זאת, לאור משקלה של השאלה ניתן היה לצפות כי היא תקבל התייחסות ישירה יותר, ובעיקר משמעותית יותר.

לסיכום, ספרה של קרומר-נבו הוא אבן דרך משמעותית בתאורטיזציה של תופעת העוני ובחיבורה לפרקטיקה של עובדות סוציאליות. עבודתה של קרומר-נבו, המתאפיינת בחיבור הדוק בין דיון תאורטי מעמיק לבין פעולה נחושה בשדה, מגיעה לשיא בספר זה. כמי שעוסק זה שנים בהוראה בתחום העוני מחד גיסא, ובמחקר בתחומים המשיקים לתופעת העוני מאידך גיסא – ברור לי כי ספר זה יהיה משאב חשוב בתהליך ההכשרה של עובדות סוציאליות ובסיס לדיון תאורטי פורה ומתמשך.

מקורות

קרומר-נבו, מ', מאיר, א' וויסברג-נקאש, נ' (2019). מבוא: עבודה סוציאלית מודעת-עוני: הנהגת הפרדיגמה במחלקות לשירותים חברתיים בשנים 2014–2018. **ביטחון סוציאלי**, 106, 9–31.

Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a "post-socialist" age. *New Left Review*, 212(I), 68–93.

Fraser, N., & Honneth, A. (2003). *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange*. Verso.

Fraser, N., & Jaeggi, R. (2018). *Capitalism: A conversation in critical theory*. John Wiley & Sons.

